

Dr. sc. Mirza Mahmutović, vanr. prof.
Univerzitet u Tuzli, Filozofski fakultet
Dr. Tihomila Markovića 1.
75000 Tuzla, Bosna i Hercegovina
email: mirza.mahmutovic@untz.ba

Recenzija rukopisa

Medijska pismenost u digitalnom dobu

autori: Marija Vujović i Dušan Aleksić

Rukopis *Medijska pismenost u digitalnom dobu* autora Marije Vujović i Dušana Aleksić, profesora medijskih studija na Univerzitetu u Nišu, značajna je monografska publikacija u kojoj se razmatraju ključne teme iz oblasti medijske pismenosti, posebno u kontekstu ekosistema digitalnih komunikacija i specifičnosti srbijanskog društva 21. stoljeća. U predstavljanju ovih aktuelnih i složenih tema, autori se oslanjaju na relevantnu naučnu literaturu domaćih i stranih autora, nacionalne i međunarodne normative akte kao i rezultate istraživanja o medijskim navikama i pismenosti studentske populacije u Srbiji. Kao resurs s višestrukom mogućnosti primjene – u podučavanju, istraživanju te oblikovanju obrazovnih politika – rad pruža vrijedan doprinos razvoju medijske pismenosti.

Knjiga je organizirana, ne računajući bibliografiju, u osamnaest sadržajno povezanih cjelina. Sadrži ukupno 224 stranice. Na kraju rukopisa navedena je literatura na koju se autori referirali u rukopisu.

Autori u *Uvodu* knjige obrazlažu osnovne ciljeve knjige, ukazujući na sve veću važnost medijske pismenosti u kontekstu digitalnog društva, sa posebnim naglaskom na obrazovni sistem i potrebe mladih. Uz sažeto pojašnjenje ključnih koncepta rada i pravno-strateških okvira Europske unije, uvod sadrži i kritički pregled stanja medijske pismenosti u Srbiji, uz osvrt na institucionalne napore i obrazovne inicijative koje se odnose na ovu oblast. Posebno se ističe važnost razvijanja kritičkog odnosa prema medijskim sadržajima te najavljuje empirijsko istraživanje o navikama studenata društvenih i humanističkih nauka u Srbiji, čiji rezultati čine jedno od uporišta analize u knjizi.

U drugom poglavlju knjige *Digitalno doba* iznosi se pregled ključnih faza u razvoju medija – od štampe preko elektronskih medija do interneta, digitalnih platformi i ostalih oblika mrežnih medija – ukazujući na transformativni utjecaj digitalnih tehnologija na društvenu komunikaciju, produkciju sadržaja i oblikovanje identiteta. Autori se oslanjaju na teorijske uvide McLuhana, Negropontea i Castellsa, upućujući na plodotvornost koncepta poput, na primjer, „umreženog društva“, „masovne samokomunikacije“ ili „kulture stvarne virtuelnosti“ u razumijevanju suvremenih komunikacijskih fenomena. Posebna pažnja posvećena je izazovima digitalnog doba, poput dezinformacija, digitalnog jaza i ugrožene privatnosti. Podaci o karakteristikama upotrebe digitalnih medija u Srbiji dodatno osvjetljavaju dubinske promjene u obrascima korištenja medija i povjerenju publike spram medija.

U trećem poglavlju *Medijska pismenost – definicija i tipologija* autori detaljno razmatraju koncept medijske pismenosti, naglašavajući teškoću razvoja sveobuhvatne definicije uslijed stalnih promjena u tehnologijama i kulturama komuniciranja. Medijska pismenost se sagledava kao ključna građanska kompetencija, neophodna za demokratsku participaciju, kritičko promišljanje i aktivno učešće u suvremenom medijskom i društvenom okruženju. Značaj medijske pismenosti ističe se upućivanjem na preporuke međunarodnih institucija, poput Vijeća Europe, UNESCO-a, Europske unije, te i naučna istraživanja, ukazujući na potrebu usklađivanja nacionalnih politika sa standardima digitalnog doba. Oslanjajući se na model koji je razvio teoretičar medijske pismenosti James W. Potter, autori obrazlažu glavna uporišta (lični položaj, raspoloživa znanja i vještine), ključne dimenzije (kognitivnu, emocionalnu, estetsku i moralnu) i faze (od usvajanja pojmova do kritičkog pristupa i društvene odgovornosti) medijske pismenosti. Također se analiziraju indikatori za procjenu nivoa medijske pismenosti i nalazi empirijskih istraživanja, koji ukazuju na nizak nivo medijske pismenosti u Srbiji. Autori kritički sagledavaju sistemske izazove i preporučuju sveobuhvatan pristup edukaciji, s naglaskom na institucionalnu podršku, razvoj nastavničkih kompetencija i osnaživanje građana za kritičku upotrebu medija.

U četvrtom poglavlju *Mediji – pojam i vrste* autori sistematično razmatraju splet komunikacijskih sistema razvijenih kroz historiju čovječanstva u svrhe društvenog općenja. U uvodnom dijelu sekcije, pojašnjava se multidiskurzivnost termina mediji i izlažu različite tipologije medija. Opsežno se elaboriraju središnji aspekti historijskog razvoja i specifičnosti, različite mogućnosti u izražavanju sadržaja svijesti i praktičnoj primjenjivosti šest ključnih medija: štampe, radija, televizije, fotografije, filma i novih medija.

U uvodnom dijelu petog poglavlja pod nazivom *Sadržaj medija* autori ukazuju na temeljne funkcije medija – informiranje, obrazovanje, zabavu, socijalizaciju i formiranje javnog mnijenja – te ističu kako se funkcije najčešće ostvaruju u sprezi, u zavisnosti od ciljeva i oblika medijskog izražavanja. Autori izdvajaju i sistematično elaboriraju informativne, zabavne i reklamne medijske sadržaje u tri zasebne cjeline. U prvoj sekciji posvećenoj informativnim sadržajima, razmatraju se svojstva vijesti kao temeljnog izražajnog oblika novinarskog diskursa i relevantni aspekti medijske pismenosti vezani za upotrebu ove vrste medijskog sadržaja, raščlanjeni u skladu s preporukama Pottera (kognitivne, emocionalne, estetičke i etičke sposobnosti i znanja). Potom, u drugom odjeljku analizira se struktura i funkcije zabavnih medijskih formi i programa, s posebnim osvrtom na rijaliti žanrove kao suvremeni medijski fenomen, naručito u kontekstu srbijanskog društva. U konačnici, treća sekcija poglavlja se usmjerava na reklamni medijski sadržaj, objašnjavajući komunikacijsku logiku oglašavanja, njegove učinke na pojedince i društvo te značaj medijske pismenosti u kritičkom razumijevanju ovih poruka.

U šestom poglavlju *Djeca, mladi i mediji* autori nude iscrpnu sintezu normativne regulative u Srbiji koja se odnosi na zaštitu djece i mladih, smjernice za izvještavanje o djeci i mladima kao i obaveze u pogledu kreiranja sadržaja za ovu ciljnu skupinu. Posebno dragocjen je i sistematski pregled studija koje su istraživale načine na koje su djeca i mladi predstavljeni u medijima te kako oni sami koriste i doživljavaju medijske sadržaje. U završnom dijelu ovog poglavlja, obrađuje se utjecaj industrije oglašavanja, od personaliziranih online oglasa do prikrivne promocije, usmjerene kao djeci i mladima, s namjerom da oblikuje njihove potrošačke navike, estetske ideale i vrijednosne orijentacije. Ukazuje se na ograničenu sposobnost mlađe djece da razumiju prirodu reklamnih poruka, ali i na ranjivost tinejdžera pod društvenim pritiscima. Kao odgovor, autori zagovaraju kombinaciju regulatornih mjera i medijske pismenosti kao ključnog resursa za zaštitu i osnaživanje mladih u digitalnom okruženju.

Sedmo poglavlje rada pod nazivom *Efekti medija* daje osnovni pregled studija medijskih učinaka, slijedeći dominantni narativ akademskih tradicija povezanih sa tzv. Columbia školom medijskih istraživanja. Pojašnjavaju se uvjerenja o maksimalnom učinku medija (tzv. model hipodermičke igle), modelu ograničenih učinaka te konstruktivistički pristupi, u kojima se mediji promatraju kao utjecajne arene i aktivni akteri u interpretaciji značenja o društvenoj stvarnosti. Posebna pažnja posvećuje se studijama publike, naručito pristupima o aktivnoj publici koji su razvijeni unutar kulturoloških studija. Autori izdvajaju teoriju koristi i zadovoljstva te kultivacionu teoriju kao relevantne konceptualne okvire za studije medijskih efekata u uvjetima digitalnih komunikacijskih tehnologija.

U osmom poglavlju *Mediji i manipulacija* autori elaboriraju manipulativne aspekte medija. Sama manipulacija se ne svodi, upozoravaju autori, isključivo na lažne vijesti, već obuhvata procese selekcije i interpretacije informacija u ideološki strukturiranim okvirima. Oslanjajući se na teze Habermasa, Hermana i Chomskog, autori analiziraju transformacije javne sfere i instrumentalizaciju novinarstva u funkciji moći i kapitala. Ključni teorijski oslonci su teorijski pristupi postavljanja agende (engl. agenda setting) i uokvirivanja (engl. framing), koji nude plauzibilna objašnjenja načina na koji mediji sistemski oblikuju percepciju stvarnosti kroz tematsku selekciju i isticanje određenih aspekata u svrhe artikulacije osobitog određenja društvenih problema, atribucije uzoraka, moralne evaluacije, prijedloga rješenja. Posebna pažnja posvećena je kulturnim i institucionalnim okvirima koji oblikuju produkciju i recepciju vijesti, kao i ulozi jezika u reprodukciji propagandnih poruka. Pristrasnost se razmatra kroz tri tipa: izobličenje stvarnosti, favoriziranje određene strane i instrumentalizaciju pod maskom javnog interesa. Televizija i društvene mreže prepoznate su kao važni kanali suvremenog manipulativnog djelovanja, uz napomenu da algoritamski sistemi i vještačka inteligencija dodatno pojačavaju taj utjecaj. Manipulacija se prikazuje kao sistemska praksa u digitalnom okruženju, potaknuta individualnim pristrasnostima ljudi koji rade u medijima, političko-ekonomskim interesima i komercijalnom logikom. Autori zatim klasificiraju i analiziraju niz manipulativnih i propagandnih tehnika koje ciljaju na psihološke i komunikacijske mehanizme, te ukazuju na značaj kritičkog pristupa u prepoznavanju i odupiranju manipulativnim utjecajima.

Autori nastavljaju elaborirati tehnike propagande u devetom poglavlju pod nazivom *Osnovne propagandne tehnike*, polazeći od stava da poznavanje ovih mehanizama postaje ključno za medijsku pismenost u digitalnom dobu, gdje su informacije sveprisutne i široko dostupne. U uvodnom dijelu poglavlja autori određuju pojam propagande te daju sažeti pregled upotrebe propagande kroz historiju, od antičkog doba, preko srednjeg vijeka do pojave masovnih medija, služeći se ilustrativnim osobama i događajima iz prošlosti. U nastavku poglavlja autori klasificiraju i opsežno razmatraju različite oblike propagande, uvjete za uspješnost propagandnih poruka i kampanja, tehnike propagande i persuazivne apele. Na kraju, u kontekstu suvremene digitalne komunikacije, autori upozoravaju na sve suptilnije oblike manipulacije koji operiraju kroz algoritamski selektirane informacije, personalizirane oglase i tzv. eho komore koje pojačavaju postojeće stavove i smanjuju sposobnost kritičkog mišljenja. Naglašava se da sposobnost prepoznavanja propagandnih obrazaca i razumijevanja njihovih tehnika postaje ključna vještina za očuvanje autonomije u informacijskom okruženju prepunom sofisticiranih oblika ideološkog utjecaja.

U desetom poglavlju *Sloboda govora i govor mržnje* razmatraju se složeni odnosi između slobode izražavanja i potrebe za ograničavanjem govora mržnje. Autori ističu da sloboda govora kao temeljno ljudsko pravo mora imati granice kada se koristi za produkciju sadržaja koji podstiču diskriminaciju, nasilje ili mržnju. Pitanje određivanja tih granica ostaje ključni problem, a različita rješenja kakva se susreću u praksi su nerijetko obilježena subjektivnim procjenama i mogućnostima zloupotrebe. Posebna pažnja posvećena je ulozi medija, normativnim okvirima Srbije i Europske unije, kao i izazovima njihove primjene. Analiziraju se i potencijali, ali i rizici od automatizirane kontrole kroz vještačku inteligenciju. Kroz primjere i komparativne uvide, poglavlje podcrtava potrebu za holističkim pristupom koji uključuje regulaciju, edukaciju i društvenu odgovornost u borbi protiv govora mržnje.

U jedanaestom poglavlju *Stereotipi u medijima* analiziraju se kako pojednostavljene predodžbe o društvenim grupama oblikuju javnu percepciju kroz medijske narative. Autori pokazuju da stereotipi, iako ukorijenjeni u kulturi, postaju posebno štetni kada legitimiraju predrasude i društvenu nejednakost. Težište je na rodnim i etničkim stereotipima, senzacionalizmu i naslijeđima rata koji i dalje oblikuju prikaz Drugog. Zaključuje se da razgradnja stereotipa zahtijeva kritičku distancu, medijsku pismenost i razumijevanje kulturnog konteksta jer mediji ne prenose samo nego i proizvode društvenu stvarnost.

Poglavlje *Mediji i privatnost* razmatra tenziju između slobode izražavanja i zaštite privatnog života, nudeći jasan pregled pravnih i etičkih normi koje reguliraju objavljivanje ličnih informacija. Autori ističu da čak i u slučajevima javnog interesa, poštovanje dostojanstva pojedinca ostaje bitan kriterij. Posebna pažnja posvećena je zaštiti maloljetnika i kritici senzacionalizma, posebno u odnosu na javne ličnosti. U digitalnom dobu, granice privatnosti dodatno erodiraju zbog algoritamskog nadzora, društvenih mreža i nekontroliranog preuzimanja sadržaja. Autori pozivaju na osnaživanje građana i odgovorniji medijski pristup kako bi se zaštitilo ono što ostaje od privatnog u sve vidljivijem svijetu.

Trinaesto poglavlje pod nazivom *Mediji i nasilje* bavi se pitanjem načina na koji mediji oblikuju percepciju nasilja, posebno među mladima. Autori opsežno razmatraju brojne teorijske pristupe i nude sistematične preglede empirijskih istraživanja koje su proučavale uzročno-posljedične veze između nasilja prikazanog u medijima i nasilja u stvarnom životu. Ukazuje se na potencijal i opasnosti medija da normaliziraju nasilje, slabe empatiju i utječu na društvene norme. Uloga regulatornih tijela, pravnih i etičkih propisa ostaje važna ali i značajno ograničena u digitalnog dobu. Autori ističu značaj medijske pismenosti, koja se prepoznaje kao ključni alat za prevenciju negativnih društvenih pojava.

Četnaesto poglavlje *Kritičko istraživanje medija* propituje implikacije hiperprodukcije informacija koje su omogućile suvremene mrežne komunikacije, s ciljem prikaza i pojašnjenja neke od strategija za analizu sadržaja učestalih unutar digitalnih platformi, poput poruka koje izazivaju snažne emotivne reakcije ili tzv. lažnih vijesti. Autori razlažu oblike dezinformacija (namjerne laži), misinformacija (greške) i malinformacija (zloupotreba tačnih podataka), te ukazuju na algoritamski pojačane eho komore koje potvrđuju postojeća uvjerenja. Naglašava se važnost medijske pismenosti, naročito sposobnosti kritičkog mišljenja i emocionalne samokontrole. U okviru poglavlja se navodi niz praktičnih preporuka za provjeru vjerodostojnosti informacija.

Poglavlje *Strategije za poboljšanje medijske pismenosti* donosi pregled ličnih i strategija za unaprjeđenje medijske pismenosti kod drugih kroz interpersonalne tehnike i institucionalni okvir. Autori upućuju na konkretne tehnike koje podstiču analitičko mišljenje, emocionalnu samoregulaciju i etičku procjenu sadržaja, uz opaske da uspjeh strategija zavisi od njihovog prilagođavanja korisnicima i dosljedne primjene.

Šesnaesto poglavlje *Vještačka inteligencija i mediji u Srbiji* razmatra promjene koje tehnologije vještačke inteligencije uvode u procesima produkcije, distribucije i organizacije novinarskih sadržaja, vrijednosnih orijentacija profesionalnih novinarskih zajednica te izazovima regulacije ovih alati. Autori daju sistematičan pregled najznačajnijih istraživanja o primjeni sistema vještačke inteligencije u Srbiji i svijetu, ukazujući na plodotvorna ali i problematična područja primjene. Poseban akcenat stavljen je na potrebu ljudske kontrole, diferencijaciju sintetičkog i autentičnog, i očuvanje uredničke odgovornosti. Autori upućuju na Kodeks novinara Srbije i Parišku povelju o vještačkoj inteligenciji u medijima, koje nude važne smjernice za etičku upotrebu ove tehnologije u novinarskoj profesiji.

Sedamnaesto poglavlje *Medijska pismenost i medijske navike studenta Filozofskog fakulteta* predstavlja rezultate originalnog empirijskog istraživanja autora koje je ispitivalo obrasce konzumacije medijskih sadržaja i nivoa medijske pismenost studenata. Istraživanje donosi brojne važne uvide, koji će bi korisni za sva buduća istraživanja medijske pismenosti u Srbiji i šire.

Zaključno poglavlje artikulira centralnu poruku cijele monografije: medijska pismenost više nije dodatna korisna vještina, već osnovni alat za navigaciju suvremenim digitalnim društvom. U vremenu informacijske prezasićenosti i normalizacije manipulacije, autori ističu nužnost kultiviranja kritičkog mišljenja, verifikacije informacija i odgovornog digitalnog ponašanje kao ključnih kompetencija. Medijska pismenost se pozicionira kao oblik mentalne imunizacije protiv propagande, dezinformacija i govora mržnje. Monografija završava pozivom na zajedničko djelovanje institucija, porodica i pojedinaca u izgradnji medijski pismenijeg društva.

Knjiga *Medijska pismenost u digitalnom dobu* autora Marije Vujović i Dušana Aleksić predstavlja važan akademski rad za studije medija, značajan za studente, nastavnike, istraživače, građane i kreatore obrazovnih politika, zbog čega rukopis sa zadovoljstvom preporučujem za publiciranje.

Tuzla,

26. 6. 2024.